

Ympäristöhumanistinen luenta Niillas
Holmbergin romaanista *Halla Helle*

—

Hanna Mattila

V

—

uoden 2022 Runeberg-palkintoehdokka, runoilijana, muusikkona ja saamelaisaktiivina tunnetun Niillas Holmbergin esikoisromaani *Halla Helle* (2021, tästä eteenpäin HH) on avoimen yhteiskunnallinen tietopaketti nykypäivän saamelaisuuteen sekä saamelaisten kokemiin epäkohtiin. Teos viittaa tietokirjamaisen tarkasti historian haavoihin, kuten pakkosuomalaisistamiseen ja asuntolakouluissa kasvaneiden saamelaislasten assimilaatioon, sekä luo katsetta nykypäivän haasteisiin kuten porotalouden ahdinkoon, turismiin liittyviin ristiriitoihin ja kielikysymykseen. Romaanin kerronnassa piirtyvä kuva tämän päivän saamelaisuudesta on intersektionaalinen kudelma kollektiivisia kolonialismin uurtamia traumoja ja yksilöllisiä esimerkkejä siitä, mitä merkitsee olla saamelainen ja samalla olla osa tämän päivän suomalaista yhteiskuntaa.

”Miksei länsimainen demokratia ole parantanut olojamme, vaan pikemminkin kaventanut meidän maankäyttöisiä *valtuuksiamme*” (HH, 221), kysyy teos. Maa – sen omistajuus, omistamattomuus ja yksilön yhteys maahan – kasvaakin yhdeksi romaanin keskeisistä teemoista. *Halla Helteessä* etnisen identiteetin kokemus kulminoituu sen kipupisteissä, mutta myös suhteessa ympäröivään luontoon, Utsjoen kulttuurimaisemaan, jota tapahtumien miljöönä kuvataan paikoin yksityiskohtaisen tarkasti. Yksittäisen henkilöihahmon luontosuhteen vakaus heijastaa hahmon kokemusta hänen etnisestä identiteetistään. Tämä toimii myös toiseen suuntaan, sillä kipuileva minäkuva näyttäytyy toistuvasti oireilevana luontosuhteena. Säröt minäkuvassa ja railot luontosuhteessa ammentavat romaanin henkilöihahmojen kokemusmaailmassa kolonialistisesta historiasta ja saamelaisyhteisöön yhä vahvasti vaikuttavista neokolonialistisista yhteiskunnallisista rakenteista ja uskomuksista. Kuvatessaan esimerkiksi Tenon lohenkalastusta säätelevää monimutkaista lainsäädännöllistä byrokraatia romaani käsittelee samalla syvään juurtunutta essentialistista näkemystä saamelaisista luonnonkansana sosioekonomisen tasa-arvon kysymyksenä, ja tuo näin keskustelun tämän päivän poliittisesti latautuneeseen kontekstiin.

Luentani pureutuu ympäristön ja ympäröivän luonnon kokemuksen kuvaukseen *Halla Helle* -romaanin henkilöihahmojen ja tarinankäänteiden kautta. Tukeudun luennassani 2010-luvulla yleistyneen ympäristöhumanistisen (*environmental humanities*) monitieteisen tutkimusalan näkemyksiin ympäristökiistojen kytköksistä valtarakenteisiin sekä sosiaaliin ja ideologisiin kiistoihin. Ympäristöoikeudenmukaisuuden (*environmental justice*) käsitteen ympärillä käyty teoreettinen ja yhteiskunnallinen keskustelu ekologisten ja sosiaalisten epätasa-arvon muotojen limittymisestä tarinallistuu näkemykseni mukaan monin tavoin romaanin fiktiota ja faktaa sekoittavassa maailmassa. *Halla Helteessä* ympäristöoikeidenmukaisuuden kysymykset ovat saumattomasti myös etnisiä eli kolonialistisesta asetelmasta juontavia haasteita. Ympäristöoikeudenmukaisuuden ilmiön kolonialistiset juonteet huomioon ottava jälkikolonialistinen ekokritiikki (*postcolonial ecocriticism*) auttaakin luentani taustateorian

tunnistamaan erityisesti kolonialistisiin valtarakenteisiin kytköksissä olevat ympäristöoikeudenmukaisuuden kysymykset. Samalla se viitoittaa alkuperäiskansakontekstille ominaisten ympäristöoikeudenmukaisuuden osa-alueiden käsitteellistä haltuunottoa. Luennassani olen kiinnostunut siitä, miten *Halla Helle* käsittelee ympäristöllisiä kysymyksiä yhteydessä henkilöhahmojen etnisyyden kokemuksiin ja ilmentymiin. Kysymyksenasettelulla pyrin jäljittämään niitä nykypäivän saamelaisuuden kuvia ja kipupisteitä, jotka teoksen tarinasta on abstrahoitavissa. Olen ennen kaikkea kiinnostunut romaanin henkilöhahmojen kautta välittyvistä erilaisista tavoista rakentaa, ilmentää ja käsitteellistää saamelaisuutta nimenomaan suhteessa luontoon sekä ajankohtaisiin saamelaisia koskettaviin ympäristökiistoihin, jotka taustoittavat romaanin tapahtumia.

Ympäristöoikeudenmukaisuutta Saamenmaalla

Halla Helle on kertomus kulttuurien ja erilaisten persoonallisuuksien kohtaamisesta, etnostressistä ja rakkaudesta. Romaania voi lukea fiktiivisen tarinan muotoon puettuna yhteiskunnallisena tietoteoksena saamelaisuudesta. Kertoessaan henkilöhahmojensa suulla saamelaisten oikeuksia polkevista maankäytösäädöksistä tai valtion taholta vaietusta kolonialistisesta historiasta on Holmbergin tekstin sävy assertiivinen, suomalaista lukijaansa valistava. Aiheidensa kautta *Halla Helle* on Holmbergin aiemmin ilmestyneiden runokokoelmien tavoin leimallisesti saamelainen. Romaani kuitenkin poikkeaa Holmbergin runojen maailmasta siinä, että se ei puhuttele ensisijaisesti saamelaisyhteisöä, vaan on selvästi valtaväestölle suunnattu teos. Koska Holmberg on valinnut romaanin kertojaksi etelästä tulevan Samun, hänen kauttaan asioita voi tarkastella ulkopuolisen silmin, ikään kuin puolueettomasti. Oman luonnehdintansa mukaan ”luonteeltaan utelias” (HH, 49) Samu toimii suomalaiselle lukijalle samaistuttavana henkilöhahmona, jolla lähtökohtaisesti on halu ymmärtää ja ottaa asioista selvää.

Juonellisesti romaani rakentuu minäkertojan, Utsjoelle isänsä haaveiden jalanjäljissä muuttaneen eteläsuomalaisen Samun ja saamelaisen, maailmalla-kin mainetta niittäneen kuvataiteilijan Elle Hallalan, välisen suhteen ympärille. Omien tulevaisuudennäkymiensä ja mielenterveytensä kanssa kamppaileva Elle, taiteilijanimeltään *Halla Helle*, vetää luonnonvoiman tavoin puoleensa saamelaiskulttuuria ja Ellen taidetta fanittavaa Samua. Tarina alkaa Ellen Sárá-ahkun¹ hautajaisista. Rakkaan ahkun kuolema ravistaa hänen ja Samun yhteisessä rivitalokaksiossa ”jo pari kuukautta kattoa tuijottaneen” (HH, 13) Ellen hetkellisesti hereille. Elle vetäytyy yksin kera koiriensa Čáhppen ja Dikkalin, lempinimiltään Ilotyttö ja Jungelin poika, tiettömän taipaleen päässä Valkkojärvellä sijaitsevaan erämaakämppään. Samun harmiksi ja hämmästykseksi Elle lopettaa taiteen teon. Elle aikoo elää esivanhempiansa elämän mukaista elämää luontaistaloudessa; hän opettelee perinteisiä saamelaiskäsitöitä, mar-

jastaa, kalastaa ja metsästää, mutta kokee samalla repivää ristiriitaa kahden maailmansa välillä. Samun halu ymmärtää ja ottaa selvää kertautuu hänen suhteessaan Elleen. Vimmaisesti omaa saamelaisuuttaan eristyksissä eheyttävä Elle alkaa lähetellä Samulle runomuotoon kirjoitettuja uniaan, joissa toistuvat samat teemat: leppä, sammakko ja piippu. Utsjoen kirjastossa työskentelevä Samu löytää kirjaston poistoniteistä Sigmund Freudin *Unien tulkinnan*, joka apunaan Samu etsii tulkinnan avaimia yhä arvoituksellisemmaksi ja arvaamatommaksi muuttuvan Ellen uniin.

Romaanin tapahtumat sijoittuvat pääosin kirjailijan kotiseudulle Utsjoelle. Romaani käsittelee eroja yksilöiden luontosuhteissa sekä muita ympäristöllisiä kysymyksiä vahvasti paikkakuntatietoisessa kontekstissa eli paikallisten ihmisten kokemana. Ellen valistamana Samu tulee tietoiseksi kolonialistisen historian läpitukenavuudesta utsjokelaisessa maisemassa ja sen paikallistason kokemuksessa:

Teno on ollut valtioitten välinen rajajoki lähes kolmesataa vuotta, joten *Norjan puoli* ja *Suomen puoli* ovat käsitteinä pinttyneet vahvasti paikallisterminologiaan. Elle ja muutamat muut alueen saamelaisaktiivit ovat kuitenkin lanseeranneet muita termejä kuten *Norjan haltuunsa anastama puoli*, *Suomen kolonisoima puoli* tai vaihtoehtoisesti *rannikon* ja *sisämaan puoli*. Tätä nykyä he suosivat kahta jälkimmäistä vapaustermiä, joilla ei entisestään vankisteta valtioitten auktoriteettia paikallisten korvien välissä. (HH, 21.)

”Yhteiskuntatieteellisen ympäristötutkimuksen tavoin humanistinen ympäristötutkimus korostaa, että luontoa koskevia diskursseja ja tiedontuotantoa, luonnonvarojen käyttöä sekä ympäristöongelmia on tarkasteltava historiallis-kulttuurisissa ja valtaan liittyvissä viitekehyksissä,” esittävät Lummaa, Lähde, Toivanen, Eronen, Järvensivu ja Vadén (2020, 85). Näin tuntuu vahvasti painottavan myös *Halla Helteen* nuorten saamelaisaktivistien ryhmä, jonka laillisuuden rajoja koettelemaan toimintaan saamelaisidentiteettinsä kanssa kipuileva Elle tempautuu yhä syvemmin mukaan. Ryhmän ideologiassa ympäristökysymykset ovat myös saamelaiskysymyksiä, joiden perimmäinen epäoikeudenmukaisuus paikantuu kolonialistisiin valtasuhteisiin. Utsjoen kirjastossa järjestettävässä saamelaispoliittisessa nuortenillassa saamelaisaktiivi Rune pyrkii istuttamaan esivaltakriittisyyden siemenen nuoreen kuulijakuntaansa:

On ymmärrettävä kaksi asiaa: mikä valtio on meidän näkökulmasta ja mitä me ollaan valtion näkökulmasta. Valtio on tietyllä tapaa katsottuna yritys, joka markkinalakien säätelytavoittelee loputonta kasvua. Me taas olemme luonnonvaroiltaan hulppeaa maata asuttava kansa, joka haluaisi itse päättää maankäytöstä – kansarassukka, joka ei oikein ymmärrä ekstraktivismiin eli luonnon resurssien hyväksikäytön päälle. (HH, 219.)

Yksi ympäristöoikeudenmukaisen kirjallisuudentutkimuksen keskeisistä teoreetikoista, Joni Adamson, muistuttaa teoksessaan *American Indian Literature, Environmental Justice, and Ecocriticism* (2001) että alkuperäiskansataustaiset pohjoisamerikkalaiset kirjailijat, kuten Louise Erdrich ja Leslie Marmon Silko, eivät erottele ekologista problematiikkaa sosiaaliseen oikeudenmukaisuuteen liittyvistä kysymyksistä. Näille kirjailijoille ympäristöongelmat ovat osa sosiaalisen epätasa-arvon kirjoja. Ne ovat myös kulttuurinen uhka tuhotessaan tiettyyn luonnonympäristöön syntyneen kulttuurin elinehdot. Temaattiselta asettelmaltaan *Halla Helle* toisintaa ympäristötietoisien alkuperäiskansakirjallisuuden konventioita tarkastelemalla kysymystä Saamenmaan luonnonvarojen käytöstä yhtä lailla niin ympäristöllisessä kuin etnisessäkin kontekstissa. Romaanissa nuorten ja ideologiassaan kirkasotsaisten aktivistien joukko edustaa ympäristöoikeudenmukaisuuden avoimen poliittista ja jossain määrin stereotyyppistäkin kuvastoa. Romaanin kerronnassa aktivistien luennointitilaisuudet, paikallisen väestön kuulemiset ja henkilöhahmojen välille viriävät arvomaailmaa mittaillevat dialogit hahmottavat ekologiset kriisit ilmiöiksi, jotka kytkeytyvät erottamattomasti sosioekonomiseen epätasa-arvoon, kulttuuriin eroihin sekä eriäviin historioihin, arvoihin ja eettisiin kehyksiin.

Tarpeeksi hyvä saamelainen?

Artikkelissaan ”Etnostressistä sillanrakennukseen. Saamelaisen nykykirjallisuuden minäkuvat” saamelainen alkuperäiskansatutkija Rauna Kuokkanen (1999, 97) määrittää etnostressin yksilön kokemaksi stressiksi, ”joka on seurausta yksilön etnisen identiteetin kyseenalaistamisesta”. Julkisessa saamelaiskeskustelussa etnostressi on jalostunut käsitteeksi, jolla viitataan saamelaisen yksilön kokemaan riittämättömyyden tunteeseen, kun kyse on työstä oman etnisen ryhmän hyväksi. Etnostressi siis merkitsee henkistä painetta saamelaisuudesta ja on luonteeltaan ensisijaisesti subjektiivinen kokemus. Miten olla riittävän saamelainen, entä miten olla oikeanlainen saamelainen? *Halla Helteessä* etnostressin tematiikkaa lähestytään Ellen herkän, mutta oikukkaan henkilöhahmon kautta.

Elle, joka kokee taiteilijan urasta haaveillessaan menettäneensä oman saamelaisuutensa ytimen modernisaatiolle, hylkää kankaat ja sudit ja vetäytyy takaisin luontoon. Elle ei voi muuttaa ympäröivää yhteiskuntaa, mutta itseään kyllä. Alkaessaan elää säntillisesti omien uskomustensa mukaisesti hän erkanelee Samusta, taiteesta ja koko yhteiskunnasta, mutta kokee samalla liikkuvansa kohti jotain syvempää ja aidompaa. Kalaverkkoa korjatessaan Elle pohtii ääneen Samulle: ”[t]untuuko sinusta joskus siltä, että olet tehnyt tuhat kertaa aikaisemmin sitä mitä olet tekemässä, vaikka todellisuudessa et olisikaan tehnyt? [...] tuntuu siltä että imastaan tuhanteen eri menneisyyden hetkeen yhtä aikaa, tuhanteen eri vuosisataan.” (HH 243-244.) Erämaakämpän yksinäisyydessä

Ellen kriisi kuitenkin vain syvenee. Hän käyttää aikansa poronhoidon, veneenveiston, duodjin² ja muiden perinnetaitojen opetteluun, pukeutuu ukkivinaan vanhoihin vaatteisiin ja hankkii luonnosta metsästämyllä ja keräilemällä oman ravintonsa, mutta paluu perinteiseen elämänmuotoon ei tuo helpotusta etnostressiin.

Samu ehtii jo luulla Ellen kriisin laantuneen ja hänen aloittaneen taas taiteen tekemisen. Ylpeä Samu kertoo Ellen äidille Marjalle ja saamelaisaktivisteille Sofiinnälle ja Erkelle: "[a]sia on niin, että Elle on kutsuttu taiteilijaksi Venetsian biennaaliin Suomen paviljonkiin" (HH, 331). Heidän iloitessaan Ellen menestyksestä on Elle samaan aikaan psykoottisen kohtauksen kourissa ajellut päänsä kaljuksi ja lähtenyt erämaakämpältä vaeltelemaan yön pimeyteen. Luonto, jonka yhteyteen Elle vimmaisesti pyrki palaamaan, on lähellä koitua hänen kohtalokseen. Samu löytää viime hetkellä Ellen, joka "makaa keskellä venettä sikiöasennossa ulkovaatteita, hiuksitta" (HH, 344) ja pelastaa tämän hypotermialta.

Taiteilijana Elleellä on erityisrooli yhteisössään. Ellen romahtamisen jälkipuinneissa Rune toteaa Samulle:

[t]iedäthän sinä, Elle on poikkeusyksilö. [...] Elle on kulttuurin kantaja ja osaa ajatella saamelaisesti, mutta samalla se on myös koululaitoksen ja tiedotusvälineiden kasvatti. Päähän on huomaamatta sujahtaneet Kanye Westin säleikkölasit, jotka pakottavat erittelyn skitsofreeniseen kulttuuriin. (HH, 412.)

Ellen mielenterveys horjuu modernisaation ja perinteen ristipaineessa. Ellessä on kaksi ihmistä; etelän taidepiirien ylistetty pohjoisen mystikko ja saamelaisuuden tulevaisuudesta huolta kantava kolonisaatiokriitikko. Kuten taiteilijanimessä Halla Helle, myös Ellessä itsessään ääripäät kohtaavat. Etnostressin kuvauksia saamelaisessa kirjallisuudessa tarkastellessaan Kuokkanen (1999, 109) toteaa, että "saamelainen voi olla sekä oman kulttuurinsa sisällä, sen ulkopuolella, että myös 'kahden ilman välissä'³, saamelaisen ja valtakulttuurin raja-alueella." *Halla Helteessä* ilmiötä kuvaamaan on kehitetty oma käsite, *koloniaalinen mielenhäiriö*.

Kielettömyyden ja perinteisten taitojen puuttumisen kaltaset lieveilmiöt synnyttää riittämättömyyden tunnetta. [...] Samalla teollinen yhteiskunta paineistaa koko ajan panostamaan täydellisesti moderniin maailmaan. Tästä kumpuavaa ahitusta ja rauhattomuutta kutsutaan etnostressiksi, mutta poliittisesti paikantavampaa olis kuttua sitä koloniaaliseksi mielenhäiriöksi. (HH, 226–227.)

Ellen psykkelle tämä "koloniaalinen mielenhäiriö" (HH, 418) on liikaa ja se saa hänet sairastumaan.

Miten olla riittävän saamelainen, entä miten olla oikeanlainen saamelainen? Halla Helteessä etnostressin tematiikkaa lähestytään Ellen herkän, mutta oikukkaan henkilöhahmon kautta.

Ellen henkistä kipuilua ja kahtia jakautuneisuutta kuvataan romaanissa toistuvasti hänen luontosuhteensa ja siinä tapahtuvien muutosten kautta. Hänen kokemuksensa luonnosta ei asetu kumpaankaan yhteiskunnallisesti hyväksytyyn ääripäähän. Saamenmaan luonnonvaroja hamuavan valtiovallan ohella Elle asettuu poikkitelein myös luonnonsuojelijoiden kanssa. Samun penätessä Ellen mielipidettä siihen, miten Tenon kalastusoikeuskysymys pitäisi hänen mielestään ratkaista niin, että se olisi sekä oikeudenmukaista että kestävä, tuhahtaa Elle:

[l]uonnonsuojelu on välillä kyllä yhtä koppavaa ylenkatsontaa. [...] Ne kulkee silla samalla perinteikkäällä isäntäasenteella, jolla papit, viranomaiset, lapinmatkaajat, tutkijat ja kaiken maailman virkistyskalastajat on sivistyneisyytensä nojalla tullu kertomaan missä täällä saa kävellä ja mitä saa syyä. Tulet vielä kesällä huomaamaan, että täällä pyörii niitä luonnonsuojelijoita kalastuksenvälvojan tehtävissä. Ne suhtautuu oikein intohimolla paikallisten kiusaamiseen, tapakulttuurista mitään ymmärtämättä tai välittämättä. (HH, 68–69.)

Ellen ymmärrys ympäristöoikeudenmukaisuudesta ei sulata paikallisen väestön itsemääräämisoikeuteen puuttumista sen paremmin valtionaloudellisista kuin luonnonsuojelullisistakaan lähtökohdista. Ellen kokemus luonnosta on kulttuurinen. Hänen ajattelussaan saamelaisten oikeus perinteisiin elinkeinoihin ja paikallisen tapakulttuurin säilyttämiseen on jäänyt valtiovallan säätelyn ja todellisesta luonnonyhteydessä elämisestä mitään tietämättömän luonnonsuojelijajoukon puristuksiin. Hän jatkaa: "[t]ietenkin, mitä useampi haluaa suojella luontoa, sitä parempi. Siinä on vaan semmonen homma, että suurin

osa niistä ihmisistä on täysin etäänny luonnosta.” (HH, 71.) Ellen ”latteuksiin” psyykkisestä yhteydestä loheen tympääntynyt Samu kyseenalaistaa saamelaisen erityisen luontosuhteen validiuden lainsäädännöllisen päätännän perustana: ”Miks valtio ois niin altruistinen että antas saamelaisten päättää sellasten maitten käytöstä, jotka virallisesti kuuluu valtiolle?” (HH, 73.) Samun ja Ellen usein kärkkäiksi yltävissä keskusteluissa *Halla Helle* valaisee ajankohtaisten saamelaiskysymysten eettistä puolta. Vaikka varsinaista yhteisymmärrystä ei saavuteta, Samu halu ymmärtää Ellen maailmaa saa hänet pohtimaan oman ajattelunsa oikeutusta:

[o]len, kuten monesti Euroopan ulkopuolella matkustaessani olen ollut, kahden tunteen kiristämässä ristiriidassa. Koen vääntyväni nyöriksi, joka on punottu myötähäpeästä jotain paikallista lapsenomaista uskomusta kohtaan sekä valkoisen seikkailijan ylimielisyyteni kirvoittamasta itseinhosta. (HH, 76.)

Teoksen sisäiset sympatiat lankeavatkin toistuvasti Ellen suuntaan.

Ulkopuolisen silmin

Isän Tampereen ja äidin Helsingin välillä lapsuutensa jakanut Samu tuntee selittämätöntä vetoa pohjoiseen. Hän opiskelee ensin pohjoissaamen alkeita Saamelaisalueen koulutuskeskuksessa Inarissa, hakee avointa kirjastovirkailijan paikkaa Utsjoen kirjastossa ja päätyy asumaan Suomen pohjoisimpaan kuntaan, jonka maisemaan ja mielenmaisemaan Samu on päässyt tutustumaan aiemmin vain ”Lapin pappien” ja muiden lapinkävijöiden kirjoitusten kautta. Isän vaikutus Samun valintoihin on suurempi kuin hän haluaisi myöntää. Samun pappisisä on aikanaan hakenut Utsjoen kirkkoherran virkaa tulematta valituksi. Isän toteutumattomat haaveet kummittelevat pojassa: ”[i]sä.... Joskus tähän tuppautuu sellainen tunne, että olen täällä osittain isän vuoksi, että ihmisen sisään on kirjoitettu isien toteutumattomien haaveitten toteuttaminen.” (HH, 160.)

Samu peilaa Ellen tunteikasta juurtumista ympäristöönsä omaan juurettomuuteensa. ”[L]uulen juureutuneeni käsitteeseen nimeltä juurettomuus” (HH, 42), pohtii hän omaa kuulumisen kokemustaan. Vierailulla isän luona Tampereella Samun ylisukupolviset lukot lähtevät kuitenkin aukeamaan. Samu saa kuulla humalaisen isänsä tunnustavan, että Utsjoen kirkkoherran virka oli kuin olikin myönnetty isälle, jolta ”uskonpuutteessa” kuitenkin puuttui rohkeutta hylätä tuttu ja turvallinen ja hypätä tuntemattomaan. Isä kertoo myös Samun saamelaisista sukujuurista Kuusamossa – asia, jonka Samu on saanut kuulla nuoruudessaan, mutta jonka hän on Pulttibois-sketsien järkyttämässä nuorena mielessään työntänyt ajatustensa perukoille unohduksiin.

Satunnaisilta tuntuneet elämänvalinnat merkityksellistyvät uuden tiedon valossa Samun mielessä:

[o]len päätellyt hakeutuneeni Saamenmaahan ulkoisista vaikutuksista johtuen, kirjallisuuden ja isän fanaattisuuden luomasta yleisestä kiinnostuksesta, mutta syyt ovatkin olleet sisäisiä. Tämän valossa näyttää nyt siltä, että olen kaiken aikaa tietämättäni tiennyt kuuluvani Saamenmaahan. (HH, 280.)

Paluumatkalla Utsjoelle rationaaliseen ajatteluun ja kirjallisista lähteistä tietonsa etsimään tottunut Samu pysähtyy Oulun maakunta-arkistoon tutkimaan vanhoja asiakirjoja ja ajaa Kuusamoon katselemaan entisaikojen saamelaismaita. Arkistolähteistä hän löytääkin lapinveroa maksaneen esi-isänsä. Löydöstään innostunut Samu ei malta odottaa pääsevänsä kertomaan uutisen Ellelle. Elle ei kuitenkaan reagoi siihen Samun odottamalla tavalla. ”Älä nyt vain sano olevas saamelainen” (HH, 300), toteaa Samun intoilusta tuohtunut Elle.

Kerronnassa paljastusta seuraa Samua (ja eittämättä myös lukijaa) valistava osio, jossa Elle kertoo, ettei *lappalainen* vanhoissa asiakirjoissa viitannut etnisyyteen, vaan elinkeinoon, ja saamelaiskäräjät tulisi ”ihan satavarmasti” hylkäämään Samun hakemuksen vaalirekisteriin, vaikka ”sortolinjauksen mukaisesti” korkein hallinto-oikeus saattaisikin valituksen kautta mitätöidä saamelaiskäräjien päätöksen. Ellen tarmokkuus ulossulkea hänet omasta etnisestä yhteisöstään on Samulle märkä rätkki vasten kasvoja. Edes vetoaminen kolonialistiseen historiaan ja asuttajakolonialismista johtuvaan sukunsa suomalaistumiseen ei saa Elleä pyörtämään kantaansa. Tavallisesti tunteidensa vietävissä oleva Elle vetoaa faktoihin:

[t]iiän mitä tarkoitat, mutta ei etnisyyden määritelmää voi perustaa tunteisiin vaan tosiasioihin. Tosiasiassa – juuri niin ku sanoit – eteläisimmät saamelaiset sai suomalaistavasta vaikutuksesta niskaansa sen painavimman lastin, ja tiiätkö mitä, juuri siitä johtuen niitten jälkeläiset on suomalaistunu jo ajat sitten. (HH, 303.)

Samu on ulkopuolinen ja Utsjoki ei unohda häntä siitä muistuttaa. Kirjastonvirkailijan työhaastattelussa Ellen äiti Marja epäilee Samun soveltuvuutta tehtävään ei niinkään tämän koulutuksen puutteen, vaan ulkopuolisuuden vuoksi. ”Me haluttais virkaan saamelainen tai ainakin joku paikalliskulttuuria tunteva henkilö [...]” (HH, 116.) Paikallispubi Rastigaisassa taas bussin tuoma etelän mies toivotetaan tervetulleeksi avoimen häpeämättömällä hämmästyksellä: ”[k]ahden pelikoneen luona sisäänkäyntiä vastapäätä seisoksii kolme erittäin paikallisen näköistä miestä, jotka selvästikin katkaisivat jutustelunsa minun pölähdettyä sisään. Yhtään eivät äijät kainostele tai yritä peitellä tarkkailevansa minua, mitä ikinä puntaroivatkaan.” (HH, 56.) Utsjoella roolit kääntyvät päälleen. Samu

onkin uudessa elinympäristössään se matkakertomuksista tuttu yhtä aikaa kiehtova ja outoudessaan pelottava *toinen*, eksoottinen ilmestys, jota on lupa estoitta hämmästellä.

Toisaalta Samun oleminen Utsjoella kasvaa romaanin kerronnassa eräänlaiseksi antropologiseksi tutkimusmatkaksi utsjokelaiseen mielenmaisemaan. Mielenkiintoiseksi tutkimuskohteeksi osoittautuu Marjan naapuri, puolitoistametrinen vanhapoika Jouni.

Aluksi Jouni vaikuttaa olevan pubin Hiace-miesten tavoin hieman varpailaan siitä, mistä minun kuullen voi haastaa, mutta ahku sen kun päästeli menemään, ja pian Jounikin heltyi vuolaammaksi. [...] kaksin vietettyinä hetkinä ei kumpikaan meistä oikein tiennyt, minkälaiset taikasanat saisivat kaverin rentoutumaan. [...] Jouni kävi käymistään. Keittelin kahveja ja kantelin suolaa pöytään. Marja sai selittää, että entisajan ukot laittoivat kahviin sokerin sijaan suolaa jaksakseen metsässä paremmin. Tämän Jouniin pinttynyt entisaikojen tapa oli huvittanut jopa häntä iäkkäämpää ahkua. (HH, 80–81.)

Saamelaisuuden läpäisemä paikallinen ajattelu ja tapakulttuuri ei aina avaudu Samulle, mutta se ei lakkaa kiehtomasta häntä: ”*For Indigenous Minds Only* – sen nimisen kirjanselän olen Ellen kirjahyllyssä nähnyt. Ärsyttävää, mutta samalla kieltämättä kiinnostavaa, sinnikkäästi kiinnostavaa.” (HH, 61.) Kirjan nimi muodostuu romaanissa motiiviksi, jonka kautta lähestytään sitä osaa saamelaisuudesta, jota ei Elle saati muukaan paikallisväestö ole valmis jakamaan muualta tulleen utelijan kanssa. Haudantakaisten oppaidensa, entisten lapinkävijöiden tapaan Samu törmää tuon tuosta ”raivostuttavan välttelevään ja tarkoituksellisen ympäripyöreään” puhetapaan kysellessään muun muassa muinaisuskosta, pyhistä paikoista ja saamelaisesta henkimaailmasta: “[y]ksikään täkäläinen ei ole kertaakaan puhunut aiheesta kuulleni, ei sitten ikinä” (HH, 35). Samun hahmo assosioi kaimansa Samuli Paulaharjun kirjoituksiin Saamenmaasta sekä Paulaharjun edustamaan pitkään traditioon yrityksestä ymmärtää saamelaista mielenmaisemaan ulkopuolisen silmin. Tämä kytköksen kautta teos itse kutsuu pohtimaan itseään laajemmassa pohjoisen kuvausta koskevassa kirjallisuushistoriallisessa kehyksessä.

Paikallisväestöä tarkkailemalla Samu myös pyrkii ottamaan selvää, miten pohjoisen luonnon kanssa tulisi toimia ja miten ajatella siitä oikeoppisella tavalla.

Kuseekohan tuo Jouni tietoisesti vastakkaiseen suuntaan Tenosta? [...] Vittu sentään, mistä minä tiedän vaikei olisi soveliasta kusta kohti Tenoa! [...] Varsinkaan tuon Jounin läsnäollessa. Marjan jutuihin päätellen ukko kunnioittaa Tenoa kuin Pythagoras aurinkoa. [...] Taidan ottaa varman päälle ja jättää kusematta. (HH, 142.)

Paikallisten luontosuhde on Samulle yhtä suuri mysteeri kuin paikallisväestö itse. Samun käsitys Saamenmaan luonnosta on peräisin kirjallisuudesta ja isän tarinoista. Ensimmäisellä bussimatkalla pohjoiseen hän paikallistaa itseään matkakertomuksista tuttuihin tunturimaisen kiintopisteisiin – Petsikon autiotupa, kirkko kirkkotupineen ja viimein Utsjoen kyläraitti. Myös kirjoista opiskeltu saamelaisten historia piirtyy bussin ikkunasta ohi kiitävään maisemaan. Kännykän karttaselainta seuraamalla Samu kartoittaa matkan varrelta vanhoja saamelaistiloja. Historiaa henkivä maisema näyttäytyy hänelle lohdullisen stabiilina: ”ei suinkaan kaikki ollut vaikkapa Paulaharjun matkoilta muuttunut: näitä mutkittelevia rantamaita kansoittavat edelleenkin Aikiot, Pieskit, Högmanit, Länsmanit, Järvensivut ja muut vanhat saamensuvut” (HH, 46). Tutkimusmatkailijana Samu ei ole valloittaja, vaan romantisoitiin taipuvainen hämmästelijä. Ehkä tästä syystä niin Utsjoki kuin sen asukkaatkin hiljaa hyväksyvät hänen ulkopuolisuutta huokuvan läsnäolonsa.

Paikallisissa ympäristökiistoissa Samu ottaa sivustaseuraaajan roolin. Mutta kun Metsähallituksen tuvan palo paljastuu tuhopoltoksi, on Samu ensimmäisenä epäiltyjen listalla. Poliisikuulusteluissa selviää syykin epäilyihin. Vuosia aiemmin Samu on tuomittu ekoterrorismista hänen avustettuaan gambialaisia kalastajaystäviään eurooppalaisten troolariyhtiöiden omaisuuden sabotoinnissa. Samua oli uhannut vankeustuomio Gambiassa, mutta suomalaisessa tuomioistuimessa rangaistus lievennettiin sakoksi kahdesta syystä: koska Samu oli alaikäinen ja koska ”tekoon johti voimakas inhimillinen myötätunto” (HH, 100). Samun teko huokuu voimakasta ympäristöoikeudenmukaisuuden tajua. Utsjoen ympäristökysymyksiin hän ei sen sijaan tohdi julkisesti ottaa kantaa. Poliisien penätesä hänen mielipidettään kalastussopimuksesta joutuu Samu myöntymään: ”[e]ikö siitä mun taannoisesta rikoksesta voi päätellä, että mä oon luonnonsuojelun kannalla, kalakannan puolella. Musta kalastusrajoitukset on hyvä juttu.” (HH 101.) Ellen dekolonisaatioon pyrkivän mielen demonisoidessa niin saamelaisten maankäyttöoikeuksia rajoittavaa valtiovaltaa kuin eliöstön puolesta puhuvia luonnonsuojelijoita on Samun kanta ymmärtäväisempi. Aatteellisesti hänen sympatiansa ovat luonnonsuojelullisten toimien puolella, mutta hän haluaa ymmärtää myös saamelaisten kulttuurisidonnaista näkökulmaa lohenkalastukseen. Vaakakupissa painaa myös tarve tulla paikallisyhteisön hyväksymäksi.

Kolonialismi utsjokelaisessa mielenmaisemassa

Olen kuullut Marjan keittiössä, kaupassa ja jopa kirjastossa puhuttavan kulttuurisesta kansanmurhasta, lopun alusta ja ties mistä. Niin, ja tietysti kolonialismista, aina kolonialismista. Marja sanoi *kolonialismia* nuorten suosimaksi sanaksi, mutta käsite tuntuu hiljattain adoptoituneen myös englantia taitamattoman vanhemman väen sanastoon. (HH, 67–68.)

Halla Helle -romaanissa kolonialismi näyttyy koko kyläyhteisön läpäisemänä kollektiivisena kokemuksena. Kolonialismi merkityksellistyy kuitenkin hyvin eri tavoin eri ihmisten elämässä. Vanhemmalle väestölle tuo kaukaiselta kalskahtava käsite konkretisoituu kalastuslakeina, laidunmaita halkovina rajapyykkeinä ja suomea puhuvina virkamiehinä, kun taas paikkakunnan nuoret aikuiset ovat rakentaneet koko etnisen ja ympäristöllisen tietoisuutensa kolonialismin ja sen vastustamisen ympärille. He dekolonisoivat itseään ja valistavat samalla nuorempiaan. Saamelaispoliittisessa nuortenillassa saamelaisaktivisti Erke luennoi paikalle saapuneille nuorille:

me ollaan kaikki mieleltämme kolonisoituja, koulun ja median kautta ohjelmoituja kuluttamaan ja asettamaan oma napamme etusijalle ympäristön eli kauaskantavan hyvinvoinnin kustannuksella. Ja samalla. [...] te kuitenkin olette tulleet tähän tapahtumaan. Ei tietoinen maayhteys ole täysin unohnut. (HH, 226.)

Samaa teemaa käsittelee Inger-Mari Aikio vuonna 2017 ilmestyneessä nuortenromaanissaan *Tropihka rievssat* (suom. Tropiikin riekko). Romaani on matkakertomus 18-vuotiaan päähenkilön, saamelaisen Máretin maailmanympärysmatkasta. Romaanissa pohditaan paljon Máretin identiteettiä toisaalta alkuperäiskansan jäsenenä, toisaalta globaalin kulutusyhteiskunnan kasvattina:

En ole koskaan ymmärtänyt, että pitäisi kuluttaa koko ajan enemmän ja enemmän, jotta rahamaailma ja hyvinvointi lisääntyisi. Ihmiset ovat jo pitkään käyttäneet luonnonrikkauksia enemmän kuin mitä maapallo sietää. Miksi me emme voisi tyytyä siihen, mitä meillä jo on? Miksi olemme niin alttiita mainosten vaikutuksille? Miksi minäkin ostan uuden takin vain siksi, että sellaista netissä mainostetaan ja se näyttää kauniilta, vaikka en ollenkaan sitä tarvitsisi?⁴ (Aikio 2017, 193.)

Halla Helle ja *Tropihka rievssat* rikkovat syvään juurtunutta ”jalon villin” myyttiä ja esittävät saamelaisen luontosuhteen nykypäivän kontekstissa, kompleksisessa ja monikulttuurisessa valossa. Tekstit murtavat varhaisemmasta saamelaisesta kirjallisuudesta (mm. Nils-Aslak Valkeapää) tuttujen luontosuhteen kuvausten jyrkkää vastakkainasettelua alkuperäiskansaiseen ja länsimaiseen ja tunnustavat yksilön identiteetikokemuksen monimutkaisuuden ja -muotoisuuden. *Halla Helle* -romaanin nuoret saamelaisaktivistit tiedostavat oman identiteettinsä paikantuvan perinteisen ja modernin rajamailla, eräänlaisena hybridinä. Tietoisuus etnostressin syistä ja vaikuttimista ei tee nykytilasta yhtään siedettävämpää. Heille tulevaisuus siintää menneessä. Erke kehottaa nuoria ”katsomaan taakse nähdäkseenne eteenpäin” (HH, 230). ”Erken kehotuksessa ei ole vain kuvaannollinen merkitys, se selviää hänen viittoessaan nuoria kirjaimellisesti katsomaan taakseen. Nuoret tottelevat, ja mitä he näkevät? Siinä

on vanha poromies Pette, tuossa käsityömestari Siiriniemen Annikki vierellään pari muuta vanhaa.” (HH, 230.) Elle vahvistaa Erken sanomaa: ”[k]un te tuosta vähän kasvatte ja teitä alkaa nämä äsken mainitut kakssuuntasuuet ahistaa, ei mikään ole sen eheyttävämpää ku heiän puoleen kääntyminen” (HH, 230).

Utsjoen mielenmaisemassa vanhempi polvi edustaa jatkuvuutta. Pette taitaa kaikki porovuoden työt ja Jouni kulkuttaa kalaa Tenosta samalla tavalla kuin on tehnyt lapsesta saakka. He elävät perinnetaitojen kyllästävä elämää sen dekolonialistista arvoa sen paremmin ymmärtämättä tai analysoimatta. Niin heidän kielensä kuin mielensäkin on ympäröivään luontoon kytköksissä tavalla, josta MTV:n musiikkivideoita lapsuutensa televisiosta tuijottanut nuorempi sukupolvi on jäänyt osattomaksi. Myös kyläyhteisöä ulkopuolisen silmin tarkkaileva Samu näkee sukupolvien väliset erot asenteissa ja ajattelussa:

Jounin ja ahkun kielenkäyttö erosi selvästi Ellen puheesta. Tajusin suomen kielen kovettavan vaikutuksen saamelaisnuorten puheessa vasta tuon kak-sikon lörpötystä jonkun viikon kuunneltuani. Lainasanoja he sitä vastoin käyttivät täysin estoitta, toisin kuin Ellen kaltainen valveutunut nuoriso. *Mikrouunit* ja *pölynimurit* nostivat kainostelematta päätään, vaikka aina jutun nulkatessa entisaikoihin, kuten useimmiten kävi, lainasanat kaikkosivat tyystin. Oikeastaan siihen riitti sekin, että muisto sijoittui ulkoilmaan. Saamen kielet hengittänevät vapautuneemmin ulkosalla. (HH 80-81.)

Vaikka Jounin ikäpolvi ei nuorempien tavoin kärsi yksilöä kahtaalle repivästä etnostressistä, eivät kolonialististen valtasuhteiden vaikutukset paikallisyhteisöön ole vieraita heillekään. Kun norjalainen tuulivoimayhtiö NorVind järjestää Utsjoella kuulemistilaisuuden tuulipuistohankkeesta, jota yhtiö suunnittelee Rastigaisan alueelle, ovat ikäihmisetkin nuorten rinnalla vastustamassa toimia. Tällöinkään heidän vaikuttimensa asettua poikkiteloin tuulipuiston rakentamisen kanssa eivät ole ympäristöllisiä, vaan kulttuuriympäristöllisiä ja sosioekonomisia. Suunnitelmia huolestuneena kuunnellut Pette puhuttelee norjalaista tuulivoimayhtiön edustajaa:

Tiiäkkö sie, kaveri [...] että tätä koko huoneellista ei olisi ilman poroa? Poro on elättänyt meitä tuhansia vuosia. Mie olen elänyt porojen parissa kaheksankytä vuotta ja nähny miten meiän elinolosuhteita on vuosikymmenten saatossa kavennettu ja kavennettu, milloin mistäkin syystä. Meistä ei paljoa olla kuule välitetty, eikä meiltä olla mielipiteitä paljon kyselty, kun pelisääntöjä on laitettu uuteen muotoon. Luulekko sie, jos sie meiltä kysyt, että me ollaan vapaaehtoisesti valmiita kaventamaan meiän elinolosuhteita entises-tään sinun puiston takia? (HH, 176.)

Arktisen maiseman niin mieleltään kuin ulkomuodoltaan muovaaman Petten ivallinen ja varsin retorinen kysymys riisuu vastapuolen aseista. Teoksen oppi-

kirjamainen tyyli ja Petten puheenvuoron kaltaiset osuudet tarjoavat tekstiin jo valmiiksi sisäänkirjoitetun ympäristöhumanistisen näkökulman. Tämä didaktiivisuus on eräänlainen tutkimuksellinen haaste: teos esittää kirjallisuudentutkijalle hyvin valmiita vastauksia ympäristöhumanistisiin kysymyksiin, ja jättää kriittisenkin lukijan omille oivalluksille vain vähän tilaa.

Halla Helle ympäristöhumanistisena tekstinä

Tässä artikkelissa olen lukenut Niillas Holmbergin esikoisromaanin *Halla Helle* ympäristöhumanistisesta näkökulmasta. Olen romaanin keskeisten henkilö-
hahmojen, erityisesti Samun ja Ellen kautta, pyrkinyt jäljittämään kerronnassa välittyviä erilaisia tapoja rakentaa, ilmentää ja käsitteellistää saamelaisuutta nimenomaan suhteessa luontoon sekä ajankohtaisiin saamelaisia koskettaviin ympäristökiistoihin. *Halla Helle* on avoimen yhteiskunnallinen kertomus, jossa fiktiiviset henkilö-
hahmot kohtaavat tosielämän utsjokelaisen paikallistodellisuuden. Kantaaottavuudessaan ja opettavaisuudessaan *Halla Helle* on avautunut luennalle assertiivisena, mutta monipuolisen henkilögalleriansa johdosta myös vastakkaisia näkökulmia valottavana teoksena. Teokseen sisäänkirjoitetut saamelaisympätiat ovat kuitenkin alusta asti selvät.

Romaanin tematiikka kietoutuu tunnelatautuneiden, yksilöidentiteettiä koskettavien kysymysten, kuten etnisyyden ja luontokokemuksen, ympärille. Henkilöhahmojen lähemmän tarkastelun kautta olen havainnoinut tematiikan kuvausta sekä niitä nykysaamelaisuuden kuvia ja kipupisteitä, jotka teoksen tarinasta on abstrahoitavissa.

Taiteellisen ja tulisen Ellen mielenterveys horjuu modernisaation ja perinteen ristipaineessa. Hän pyrkii vimmaisesti dekolonisoimaan itsensä ja eheyttämään kolonialismin saamelaisyhteisöön viiltämiä ylisukupolvaisia haavoja. Samu lähtee isänsä toteutumattomien haaveitten perässä Utsjoelle, mutta yhtä lailla myös Ellen radikaali valinta erakoitua yksin tunturikämpälle on eräänlaista aiemman sukupolven traumojen terapointia. Kuten Samu asiaa kuvaa: ”[v]aikuttaa siltä, että Ellen tunturiin vetäytyminen on balsamia paitsi tyttären myös äidin haavoille, niin kivuliaaksi Marja perintömaista etäännyttämisen kuvasi. Väkivalloin maasta riuhtaistu taimi yrittää juureutua uudestaan minkä ehtii.” (HH 41.) Elle on saamelaiskirjallisuuden klassinen etnostressin kourissa oireileva hahmo. Romaanissa ilmiöön viitataan käsitteellä ”koloniaalinen mielenhäiriö”, mikä painottaa kolonialistisen historian roolia syynä minäkuvan säröilyyn. Ympäristöoikeudellisissa kysymyksissä Elle asettuu poikkiteloin niin Saamenmaan luonnonvaroja hamuavan valtiovallan kuin luonnonsuojelijoidenkin kanssa. Hänelle pohjoinen luonto on ensisijaisesti kulttuurinen ja merkityksellistyy kytköksessä saamelaisiin perinnetaitoihin ja maayhteyteen.

Romaanin minäkertoja, lantalainen Samu on suomalaiselle lukijalle samaisuttava henkilö-
hahmo, jonka kautta asioita voi tarkastella ulkopuolisen silmin,

ikään kuin puolueettomasti. Samu on eräänlainen tarinaan sisäänkirjoitettu ympäristöhumanisti, jolla on lähtökohtaisesti halu ymmärtää ja ottaa asioista selvää. Samua motivoivat isän esimerkin ohella tunnettujen lapinkävijöiden romantisointiin taipuwait matkakertomukset, joissa Saamenmaa on ”kaunis ja karu”. Nämä Saamenmaan luontokuvauksen kaksi päähahmoa rinnastuvat Samuun havainnoissa utsjokelaiseen luonteenlaatuun: ”[e]nsimmäisen vaikutuksesta en osaa sanoa, mutta vannon, että jälkimmäinen näkyy paikallisessa mielenmaisemassa käytännönläheisyytenä” (HH, 151). Paikallisyväestön mielenmaiseman kartoittajana Samu ei ole kolonialistinen valloittaja, vaan kaikkea itselleen vierasta mutta kiehtovaa hämmästelevä fanipoika.

Näkemykseni mukaan etnisyyden ja ympäristöeittisyyden teemojen kriittinen liittyminen on saamelaisessa kirjallisuudessa kasvava ilmiö. Viimeisen vuosikymmenen aikana on julkaistu kourallinen saamelaista kaunokirjallisuutta, joka *Halla Helteen* tavoin tematisoi ympäristöoikeudenmukaisuuden kysymyksiä saamelaiskontekstissa. Esimerkiksi jo mainittu Inger-Mari Aikion *Tropihka rievssat* ja Lars Wilhelm Svonnin ympäristöterrorismia kuvaava *Överskrida gränser* (2005) tuovat saamelaiseen kirjallisuuteen uusia, kompleksista ja monikulttuurista saamelaista nykytodellisuutta sanallistavaan pyrkiviä sävyjä. Näiden teosten rinnanluenta auttaisi uskoakseni syventämään ymmärrystä ympäristöhumanistisen ajattelun tematisoitumisesta saamelaisessa nykykirjallisuudessa. Lisäksi kattavammalla materiaalilla tehty luenta valottaisi niitä tekstuaalisia ja temaattisia keinoja, joilla saamelainen nykykirjallisuus haastaa saamelaisen kirjallisuuden kanonisoidun tavan esittää kolonialistiset valtara-kenteet mustavalkoisina ja tuo sen tilalle kirjon harmaan sävyjä. Joka tapauksessa *Halla Helle* on luennassani osoittautunut hedelmälliseksi materiaaliksi ympäristöhumanistiselle luennalle ja kutsuu tarkastelemaan itseään lähemmin tästä näkökulmasta.

Viitteet

- 1 Pohjoissaameksi isoäiti.
- 2 Saamelainen käsityö.
- 3 Saamenkielinen ilmaisu *guovtti ilmmi gaskkas* tarkoittaa perinteisesti tajuttomuuden tilaa - jos ihminen joutuu ”kahden ilman väliin”, hän on menettänyt todellisuuden tajunsa.
- 4 ”In leat goassige ádden ahte galggašii golahit oppa áigge eanet ah eanet, vai ruhtamáilbmi ja buresbirgejupmi buorránivčče.

Olbmot leat jo guhká geavahan luonddu-riggodagaid eanet go maid eatnanspábba gierdá. Manin mii eat sáhtáše duhtat dasa mii mis jo lea? Manin mii nu geargadit čuovvolat gávpeolbmuid fáluhemiid? Manin munge oasttán odđa jáhka beare danin, go dakkára fáluhit neahas ja dat orru čáppa, vaikko in eisige dárbbášivčče?” (Aikio: *Tropihka rievssat* 2017, 193, suom. kirjoittajan.)

Lähteet

- Adamson, Joni 2001: *American Indian Literature, Environmental Justice, and Ecocriticism. The Middle Place*. Arizona: University of Arizona Press.
- Aikio, Inger-Mari 2017: *Tropihka rievssat*. Guovdageaidnu: DAT.
- Holmberg, Niillas 2021: *Halla Helle* [= HH]. Helsinki: Gummerus.
- Kuokkanen, Rauna 1999: Etnostressistä sillanrakennukseen. Saamelaisen nykykirjallisuuden minäkuvat. Teoksessa *Pohjoisen identiteetit ja mentaliteetit. Outamaalta tunturiin*. Toim. Merja Tuominen, Seija Tuulentie, Veli-Pekka Lehtola & Mervi Autti. Rovaniemi: Lapin yliopisto. 95–112.
- Lummaa, Karoliina, Lähde, Ville, Toivanen, Tero, Eronen, Jussi T., Järvensivu, Paavo & Vadén, Tere 2020: Environmental humanities – mitä se on ja kuka sitä tekee? *Alue & Ympäristö* 49:2., 83–91. <https://doi.org/10.30663/ay.97341>